

РЕЦЕНЗІЇ

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2019/3.33>

Русначенко А.М.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ МИХАЙЛА РОМАНЮКА «ЗОЛОЧІВСЬКА ОКРУГА ОУН У НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОМУ РУСІ (1937–1953)»

До недавнього часу дослідження українського національно-визвольного революційного руху середини ХХ століття здійснювались здебільшого на всеукраїнському рівні, або ж вивчались окремі сторони діяльності руху, теж зазвичай у вигляді узагальнень. Після появи цих проривних робіт вже давненько пріспів час дослідження руху в окремій взятій місцевості: слід було перейти від макро- до мікроісторії. Монографія львівського історика М. Романюка, знаного до сих пір головно за упорядкуванням і друком творів Петра Полтави (у 2 т.), вповні відповідає цій вимозі: побачити рух в окремій окрузі, до того ж від часу її утворення до припинення її існування.

Книга є, вочевидь, дисертаційною кваліфікаційною роботою цього автора, а тому несе як кращі, так і гірші (для читання) риси цього жанру історичної літератури. Твір складається власне з самого тексту дослідження, який охоплює половину книги, списку використаних джерел і літератури, та додатків, що займають чи не всю іншу половину книги.

М. Романюк називає рух, який досліджує «український визвольний рух», хоч на обкладинці вже є визначення «український національно-визвольний рух». Визначення «українська революція», яке було присутнє в публіцистиці руху і не тільки, в деяких сучасних публікаціях, він чомусь і не згадує. Власне, він пристає до терміна «збройне підпілля ОУН» (с.53) як об'єкта свого дослідження. Зосереджується після розколу в ОУН винятково на тій її частині, що стала зватися бандерівською.

Автор дуже добре обізнаний з архівними джерелами свого твору в центральних, обласних архівах Києва, Львова, Торонто. Адже він попередньо видав у 23–24 томах Нової серії «Літопису УПА» документи, що стосуються Золочівської округи.

Добре знає він і наукові публікації, як підсумкові, так і ті, що висвітлюють якусь місцевість протягом коротшого часу, спогади з цього приводу, публіковані в Україні і за її межами в різні часи. Я б сказав, що цитування деяких положень автора з опорою на ГДА СБУ є навіть зайвим, бо ці речі вже були сказані й відомі (не сумніваюсь, що автор знайомий з цими документами). Втім, варто втішитися, що деякі загальні праці з цієї проблеми вже настільки відомі для автора / авторів, що вже вважаються само собою зрозумілими і їхнє авторство та цитування забувають / «забувають». На мою думку, все ж найбільшим надбанням цієї книжки з погляду джерельного є використання зібраного самим автором – більше сотні розповідей (інтерв'ю) з учасниками, свідками подій з теренів саме Золочівщини. Ці матеріали прислужаться, сподіваюсь, і дослідникам наступних поколінь.

Виклад у книзі академічний, отже, його скрашують фотографії учасників подій і джерельні вставки, причому перше є, мабуть, цікавішим для нащадків. Хоча тільки в 2–3 випадках позначено дату зйомки. Взагалі-то такі знімкування були категорично заборонені в середовищі руху, оскільки могли послужити неспростовним доказом під час викриття повстанців, підпільників чи то гестапо, чи то НКВД, МГБ. Те, що було зле для конспірації, стало добрим для істориків...

Перед автором стояла ще одна складна проблема: як розпізнати живих людей за тими псевдами, які полишалися в документах чи то самого руху, чи його ворогів. Досліднику вдалося подолати значну частину цієї невідомості і оприлюднити прізвища, а то й короткі біографії і провідників, і рядових підпільників. А зробити це було дуже й дуже нелегко. Для родичів цих людей, та й не тільки їх, розкриття тих псевдо, можливо, виявиться найціннішою частиною праці М. Романюка.

¹ Романюк М. Золочівська округа ОУН у національно-визвольному русі (1937–1953) : монографія. Львів, 2016. 606 с.

Основний виклад подій автора розбивається на такі три часові відрізки, які викладені в окремих розділах книги: «Формування Золочівської округи ОУН (1937–1944)», «Масова збройна боротьба (середина 1944 початок 1946)» і «Діяльність збройного підпілля (1946–1953)». Автор починає від творців округи Романа Кравчука і Осипа Безпалько до останнього провідника округи Івана Червака (1950–1953). Керівний склад проводу округи ним достеменно з'ясований. Надалі автор показує, як змінювалася структура проводу округи, надрайонів, районів, підрайонів, станиць, які адміністративні одиниці входили до неї за різних влад: від Бродівського і Золочівського повітів за польської окупації до включення в 1948 р. в склад округи ще певних районів. Зрештою, вона постала у вигляді Золочівського надрайону, який своєю чергою поділявся на Золочівський, Глинянський, Краснянський, Поморянський райони, і Бродівського надрайону, до якого входили Бродівський, Буський, Олеський і Підкамінський райони (с. 62, 77, 225).

Коли дійшло до початку II Світової війни в Золочівській окрузі спалахнуло повстання проти польської влади. Його прямим ужином було нагромадження зброї, яка дуже згодилася за кілька років. Але з початком приходу Червоної Армії багато членів ОУН мусили, за наказом Проводу, перейти в німецьку зону окупації (с. 73). Бо арешти, яких зазнало оунівське підпілля, вказує автор, були несподіваними і масовими і відбувалися у найрізноманітніших місцях – вдома, в транспорті, в гуртожитках (с. 83). Поборюючи рух, НКВД застосовувало методи, до яких пізніше вдалося і по війні.

Німецько-совєтська війна спонукала до наступних повстанських дій проти Червоної Армії, яка відступала і енкаведистів, які втікали. ОУН спробувала встановити цивільну українську адміністрацію. Тоді ж стали проходити вишкільні старшинські і підстаршинські курси, які пройшли і члени ОУН з того краю. Але з середини вересня 1941 р. гестапо вже вдалося до масових арештів українських націоналістів. Отже, члени ОУН намагалися проникнути (і не без успіху!) в цивільну адміністрацію краю чи й просвітницькі товариства, кооперативи (с. 97–99). Підпільна сітка ОУН теж успішно розбудовувалась.

Автор вказує в монографії на важливість Золочівської округи як сполучної між Галичиною і Волинною. А також тим, що на ній певний час перебували члени Проводу ОУН, а згодом і сам Василь Кук. Сюди ж переходили і курені, сотні УПА сформовані на Волині, згодом – в Закерзонні (с. 119).

М. Романюк стверджує, посилаючись на свідчення арештованого повстанця, що за розпорядженням проводу ОУН та командування УПА в середині травня 1944 р. була проведена мобілізація всіх здорових чоловіків віком від 20 до 40 років у прифронтній зоні (с. 121). Це твердження потребує детальнішого підтвердження текстів такого наказу, бо така мобілізація не мала сенсу і нагадувала совєтську мобілізацію одразу ж після приходу Червоної Армії і похідних військоматів за нею. Куди було примістити цих ненавчених чоловіків в УПА, а головне чи було це збереженням людей? Цю тему варто було б розкрити детальніше.

Історик не оминає й українсько-польського конфлікту за часів німецької окупації, дії совєтських партизан в цій справі, вказує на проведені підвідділами куреня Максима Скорупського наскоки на містечко Підкамінь, села Гута Пеняцька, Гута Верхобузька та Поликорови (с. 131). Автор пише, що відбувалися вони «на власну руку», але не розвиває цієї теми, як і подальших стосунків на цих теренах між українцями і поляками.

Найбільша частина стосується власне боротьби з совєтською окупацією краю в двох названих вище розділах монографії. Я дозволив собі писати вже про *колонізацію* краю, яка настала після совєтської окупації, власне так само слід було б, на мою думку, яку я висловив у своїй 3-й книзі «Нарисів новітньої України» (2015), писати і про німецьку окупацію, а за тим – і спробу колонізації краю. Сам автор так чи інакше пише про його советизацію, що було нічим іншим, як спробою його колонізації (яка майже вдалася).

Головна увага історика в цьому 3-му (за числом) розділі: зосередження на діях збройного підпілля в окрузі і методи його побороювання каральними органами ССРСР і влади в цілому, з *колоніальною адміністрацією* включно. Тут він докладно зупиняється на організації збройної боротьби, структурі підпілля, шифруванні осіб, органів керівництва, країв, документації криптонімами. М. Романюк торкнувся і дразливої теми про зв'язок між ОУН і УПА. Він пише: «Окружний військовий референт був тактичним командиром УПА на терені округи. За округою традиційно закріплювалися 1–2 курені. На надрайон припадало 1–2 сотні, на район – 1–2 чоти» (с. 142). Можливо, варто було б цей зв'язок між політичними і військовими структурами розтлумачити детальніше для читачів, адже військові структури УПА були законсервовані, але не ліквідовані (про це автор не пише) і після 1946–1947 рр. А згодом

вже О. Дяків-Горновий писав про розмежування цих структур у підпіллі...

Автор дуже докладно описує утворення боївок: окружних, жандармерії при різних проводах ОУН, про що майже нема згадок в інших дослідженнях, їхню ліквідацію у травні 1945 р. Так само були ліквідовані і господарчі референтури в станичних сітках ОУН. Тепер господарським забезпеченням мали займатися члени кущових боївок. У березні 1945 р. так само з конспіративних мотивів була розпущена і жіноча сітка в проводах. Це, природно, не зменшило роль жіноцтва у визвольному русі.

Збройна боротьба відбувалася в Золочівській окрузі до 1946 р. включно ТВ №4 ще куренями УПА «Дружинники» (Григорій Котельницький-«Шугай»), Михайла Гачкевича-«Карого». Згодом останній сформував ще один курінь в окрузі. Там же постійно дислокувалася підстаршинська школа УПА «Лісові чорти» під командуванням Василя Ільківа-«Гориня». Автор згадує ще й іншу школу того часу – «Вертеп». Стали формуватися паралельно з сотнями УПА й адміністративні (самооборонні) сотні. Історик встановив командування тих сотень і їхнє розташування, він згадує й інші військові одиниці, які існували: від охоронних при керівних осередках чи особах до боївок зв'язку і СБ (с. 159). Відповідно, організаційна структура підпілля виглядає складніше, ніж завжди собі уявляють.

Перехід фронту пройшов для відділів УПА Золочівської округи краще, ніж для її сусідів, бо війська були зосереджені у лісових масивах. Це одразу зумовило активну військово-пропагандивну роботу вже в советському тилу. Але відділи самооборони, вишкільні сотні, зауважує автор, звівши бої з фронтовими частинами (як і чому це сталося автор не пояснює) мусили саморозпуститися. М. Романюк докладно зупиняється на зусиллях збройного підпілля не допустити призову місцевого населення до лав Червоної Армії опісля. Однак зробити це в тих умовах на довший час було неможливо – ні сама УПА, ні самі особи, що ухилялися від мобілізації, довго перетривати в лісі чи й криївках не могли. Ліс і підпілля не були готові до такої кількості людей. Взяти їх в УПА, ненавчених в такій кількості, і зводити ними бої було рівнозначно чисельним втратам на німецько-советському фронті. Але вже за відповідальності керівництва визвольного руху. Тому, на мою думку, заклики про масові ухилення від призову не були доцільними і раціональними. Та чи й був в ту пору раціональний вибір для українців?

Питання риторичне. Крім того, існувала ще одна проблема на тоді і на майбутнє з мобілізацією: адже українці з Великої України в Червоній Армії гнали гітлерівців до Берліна...

Боротьба проти советської адміністрації присланих і своїх, військ НКВД, МГБ, яку вели відділи УПА та збройне підпілля, мала зовсім інший смисл – не допустити швидкої колонізації терену, як то почало відбуватися. Однак і тут виникають сумніви стосовно деяких дій: підірвання та спалення школи, сільради чи костелу в (с. Гологори Краснянського району, с. 178). Історик докладно перераховує форми і методи такої боротьби з початками нової окупації краю в час Світової війни і після неї, зокрема, рейди, засідки. Останні використовувалися для недопущення каральних органів НКВД-МГБ у села, знищення його транспортів ворога, його живої сили, здобуття зброї. Влаштувалися і диверсії на залізниці. Хоч у мене викликає сумніви доцільність окремих підривів: знищення санітарного поїзда 18–19 січня 1945 р. під час II Світової війни, яка ще тривала, чи й військового ешелону 19 травня (с. 183–184). Окупаційну адміністрацію ці дії не зачепили, а відгук родичів тих осіб був, мабуть, не найкращим. Ці два підриви можуть служити тільки свідченням сприйняття дійсності певними особами в УПА. Бо знищення ешелону НКВД це було одне, а знищення армійської частини, яка прямувала чи то вглиб країни, чи на японський фронт, було іншою справою. На такі дії був сенс вдаватися советським партизанам з великих з'єднань, які мали за собою підтримку великої військової потуги, яка до того ж мала не менш могутніх союзників. Втім, може це і був несподіваний відгомін совестської партизанки?!

Впродовж періоду 1944–1946 років збройне підпілля контролювало терен, особливо в нічний час. Тож каральні органи доходили до того, що навіть спалювали цілі населені пункти – практика ще від часів української революції в роках 1919, 1920, повторена гітлерівцями нещодавно. Тоді ж практикувалася привселюдна страта захоплених членів національно-визвольного руху. М. Романюк докладно зупиняється на проведенні цієї боротьби двох сил на теренах округи. Зокрема, з того часу стали використовувати колишніх повстанців як окремих агентів НКВД, а згодом і як бойовиків анти повстанських спецгруп Тут згадується, зокрема, і використання колишнього курінного Степана Савчука – «Наливайка». Але тоді ще СБ і її боївки могли протидіяти подібним діям. Тож Наливайка схопили, а його охорону зни-

щили (с. 202–203). Розгортання ж масованої сітки сексотів у краї привело до певної дезорганізації в СБ, а це приводило, як вже зазначалося раніше, до пошуків ворогів там, де їх не було, з відповідними наслідками...

Останній період діяльності Золочівської округи, який описує автор, припадає на 1946–1953 роки. Варто було б зазначити, на підставі яких наказів по УПА відбувалася ця реорганізація збройної боротьби і підпілля. Втрати, відхід від масової боротьби зле позначився на кадрах руху, а збройне підпілля їх гостро потребувало і що далі – то більше. Частково ця проблема була вирішена шляхом переходу особового складу сотень УПА, її вояків у підпілля, пише М. Романюк, в тому числі і на Золочівщині. Старшини армії Мирон Браницький, Володимир Федорків, Іван Сисун та інші стали на чолі проводів різного рівня в краї (с. 220–221). Але кадрів не вистачало і Провід ОУН вдався до відновлення молодіжної сітки ОУН. Тож робота з молоддю як робота на майбутнє стала однією з найважливіших цілей руху, зокрема, і для поповнення кадрів, які стали омолоджуватися, що мало свої наслідки. Тут постає питання кількості підпільників в окрузі в ці роки. Автор посилається на записи з цього приводу самого підпілля (О. Дяківа, П. Полтави): на 1 червня 1949 р. в окрузі було не менше 140 підпільників, а на 1 вересня 1950 р. – 95 осіб. Отже, відбувалися певні зміни в структурі й організації підпілля, про які йшлося вже вище, можна додати: навесні 1946 р. були ліквідовані реферантури господарчу і зв'язку. Розпущені були й станичні організації. А найнижчою адміністративно-територіальною та організаційною структурою збройного підпілля стали кущові проводи ОУН (с. 226–227). Нестача кадрів привела і до суміщення посад у керівництві проводів.

Форми і методи протистояння новій владі автор описав дуже докладно, однак тут відкриття його, звичайно, були тільки на місцевому рівні. Чи не

головним завданням ставала пропаганда і агітація руху; заходи щодо протидії колгоспам і депортаціям населення теж були дуже важливими. Диверсії, зокрема і на залізниці, застосовувалися як і окремі збройні акції проти представників совєтської адміністрації, однак більше з метою оборони.

Автор послідовно і докладно описує методи поборювання визвольного руху в цей період, звертаючи увагу як на агентуру, так і на спеціальні групи – легендовані боївки, які провокували розкриття підпільником свого справжнього становища, «військово-чекістські операції». Він же зазначає, що «впродовж всієї розробки Золочівського окружного проводу ОУН органам МГБ так і не вдалося насадити або набути кваліфікованої агентури в середовищі керівництва округи та надрайонів, хоч такі спроби неодноразово здійснювалися». Бо ці особи (агенти) вже були скомпрометовані в очах підпільників (с. 286). Однак саме за цей період (1947 р.) підпілля зазнало втрат, які можна обчислити – 506 осіб, втрати тільки за першу половину 1946 р. склали 468 осіб вбитими (с. 299). Загальних втрат національно-визвольного руху на цих теренах і його супротивника автор не подає, але вказує, що окремі підпільники існували ще у 1955 р.

З додатків, представлених у монографії, виділяється хроніка повстанської боротьби в Золочівській окрузі ОУН і біографічні довідки на кількох десятків учасників руху.

Загалом, підбиваючи підсумки рецензії книги Михайла Романюка, треба сказати, що вона є на сьогодні чи не поодиноким такого роду науковим твором щодо розгляду революційного руху на місцевому рівні і попри всі висловлені зауваження, буде дуже потрібною для подальших досліджень такого роду, написання концептуальних підсумкових робіт з проблеми, а натепер – для краєзнавців і вчителів, для всіх, хто цікавиться історією своїх «малих батьківщин». З них – таких малих – складеться велика Україна.